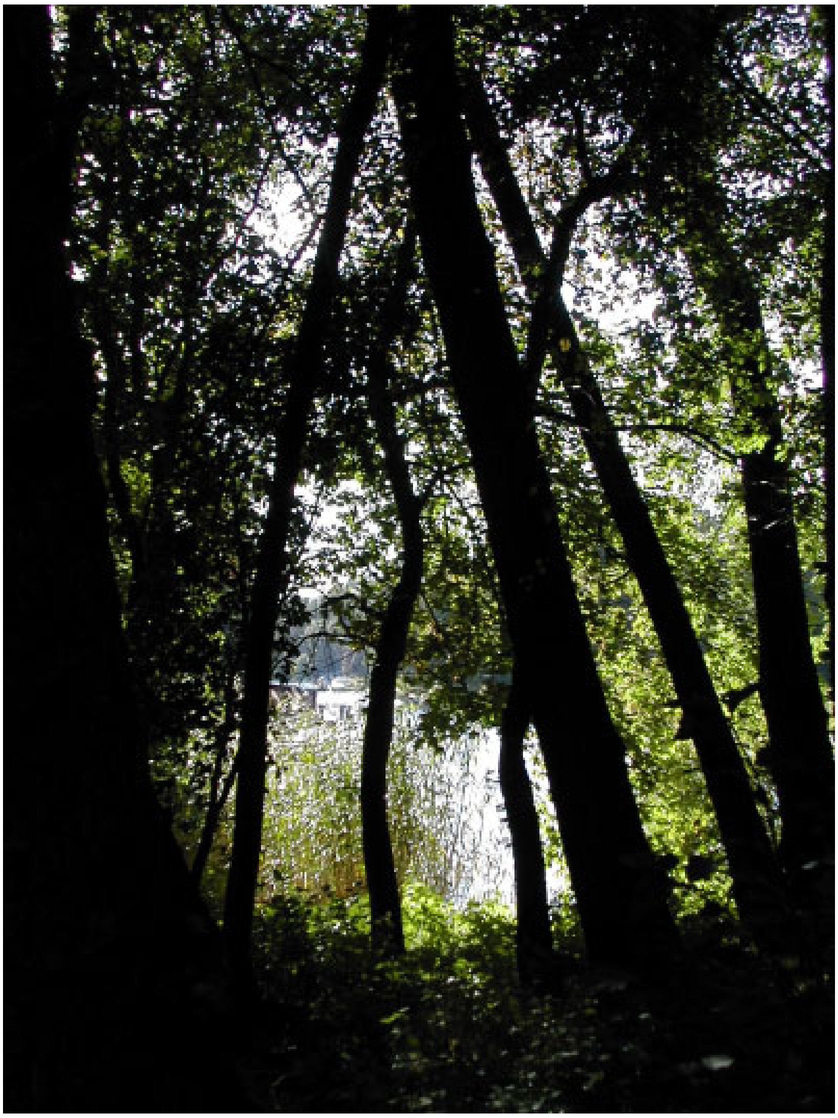
Vikingatida båtliv i Nacka

Av Martin Rundkvist

Ett meddelande från
Saltsjöbadens hembygdsförening
Nr 26 (2006)

Vikingatiden

Vikingatiden varade i ungefär tre hundra år och omfattar 800-talet, 900-talet och 1000-talet. Tiden präglades av att småkungar i Skandinavien fick allt större ambitioner. De började utrota varandra mera effektivt än förr och samla ihop stora områden till kungariken. I början av 800-talet finner vi kung Björn på Adelsö, som eventuellt var kung över alla svear. Omkring år 1000 sitter kung Olof i Sigtuna – Olof Skötkonung – som valts till kung av både svear och götar och låtit döpa sig.

Skrifthistorien ger bara en suddig bild av den här tiden. Den är mest arkeologins bord. Men den som läst Jan Guillous historiska romaner vet att 1100-talet var en blodig tid när Sverkrar och Erikar slogs om kungamakten. Förmodligen var det ännu värre under vikingatiden. Och ändå var det under den perioden som den nominellt fridsamma kristendomen segrade i våra trakter.

Vikingatiden förknippas med skepp, fjärrhandel och plundringståg. Men de historiskt välbelagda vikingarna som reste söderut och västerut var mest danskar och norrmän. Folk i Mälardalen reste hellre österut. De verkar bland annat ha varit inblandade i grundandet av den första ryska staten. Ordet Ryssland betyder ur språkhistorisk synvinkel landet där det bor folk från Roslagen, och finnarna kallar oss Ruotsi. Svearnas östfärder innebar en väldig trafik genom Stockholms skärgård.

Vikingar kallades bara de män som reste utomlands. Under vikingatiden – liksom långt före och efter den – var nästan alla skandinaver i själva verket bönder och bodde på bondgårdar. Staden på Björkö inne i Mälaren var den första någonsin i landet. När folk på kontinenten skrev om Björkö på latin blev det ”Birca”, och det är namnet som staden är känd under för eftervärlden. Den var en främmande fågel, ensam på sin tid, och säkert grundad som kontaktyta mot den internationella fjärrhandeln av kungen som satt på Adelsö precis intill.

Birka var den stora centralplatsen i området, tyngdpunkten i hela Mälarområdets ekonomiska liv. Men det fanns också lokala mindre centrum här och var. För Saltsjöbadstraktens del låg närmaste lokalcentrum förmodligen vid Boo gård och trakten kring Värmdö kyrka, där Värmdö skeppslags tingsplats senare låg under medeltiden.

Båtliv för 1000 år sedan

Hur var det då att röra sig med båt genom våra vatten för 1000 år sedan? Det första man skall veta är att strandlinjen låg fem meter högre än idag. Det betyder att alla sund var bredare och djupare, att många holmar var abborrgrund, många insjöar var delar av havsvikar och sund, och många kullar på land var öar.

Den här strandlinjeförskjutningen beror på inlandsisens tyngd. För 10 000 år sedan smälte isen bort från Stockholmstrakten. Den hade legat här i 60 000 år och var som mest nästan 3 km tjock. Resultatet för jordklotets del var som om man trycker på en mjuk boll. Det blev en stor buckla i jordskorpan. Sedan dess har den där bucklan långsamt rätat ut sig, vilket innebär att landet stiger ur havet. Just nu sker det med en takt av ungefär en halvmeter på hundra år enbart i lodrät riktning. På en flack strand motsvarar det långt mera i vågrät riktning. Följden blir att om en stockholmare bygger en brygga när han är 20 så är den med stor sannolikhet uppgrundad och obrukbar när han är 80.

Nu får vi se de närmaste decennierna om växthuseffekten kommer att få havsytan att stiga snabbare än så genom att polarisarna smälter. I så fall kommer vi snart att återfå vikingatidens farleder. Det kan vara bra för traktens båtfolk att orientera sig lite i förväg: kanske köpa längre bojkätting redan nu?

Den mest dramatiska skillnaden mot idag i våra vatten är att Mälaren fram till medeltidens mitt var en havsvik som kallades Logen. Folket i Birka kunde alltså pimpla strömming i Björkfjärden, för vattnet var bräckt där med. Stockholms ström var ännu ingen ström utan bara ett av flera sund där man kunde ta sig in till Logen.

Skärgården var mindre än idag eftersom de yttersta öarna på dagens sjökort låg under vatten. Nackatrakten hade därför inte lika tydlig karaktär av innerskärgård på den tiden som nu. Och tvärs genom kommunen gick en farled som bara delvis finns kvar idag.

Mälarområdet är ett sprickdalslandskap. Från Drottningholm går det en förkastningsspricka nästan rakt österut, synlig på sjökorten ut i Horsstensfjärden där den försvinner under vattnet. Idag är sprickan bara delvis vattenfylld, men vi kan fortfarande åka båt från Duvnäsviken rakt ut

Farleder i Nacka under vikingatiden

genom Kolström och Strömma kanal till Horsstensfjärden. Under senare århundraden gick det en vinterväg längs de tillfrusna sjöarna och över näsen i västra Nacka, in till Vintertullen på Södermalm. Det är förklaringen till tullens namn: sommartid kunde man inte ta den vägen. Men för 1000 år sedan var sprickan vattenfylld hela vägen. Och längs denna farled låg det anspråkslösa bondgårdar.

Av själva bondgårdarna ser man inte mycket ovan mark idag. För att se stolphålen efter byggnaderna måste man schakta bort ytjorden med grävmaskin. Men varje gård hade minst en privat hednisk begravningsplats, och de är fortfarande synliga på flera håll. Det rör sig mest om gravhögar och runda stensättningar som döljer resterna av likbål, på platser som Drevinge och Lännersta.

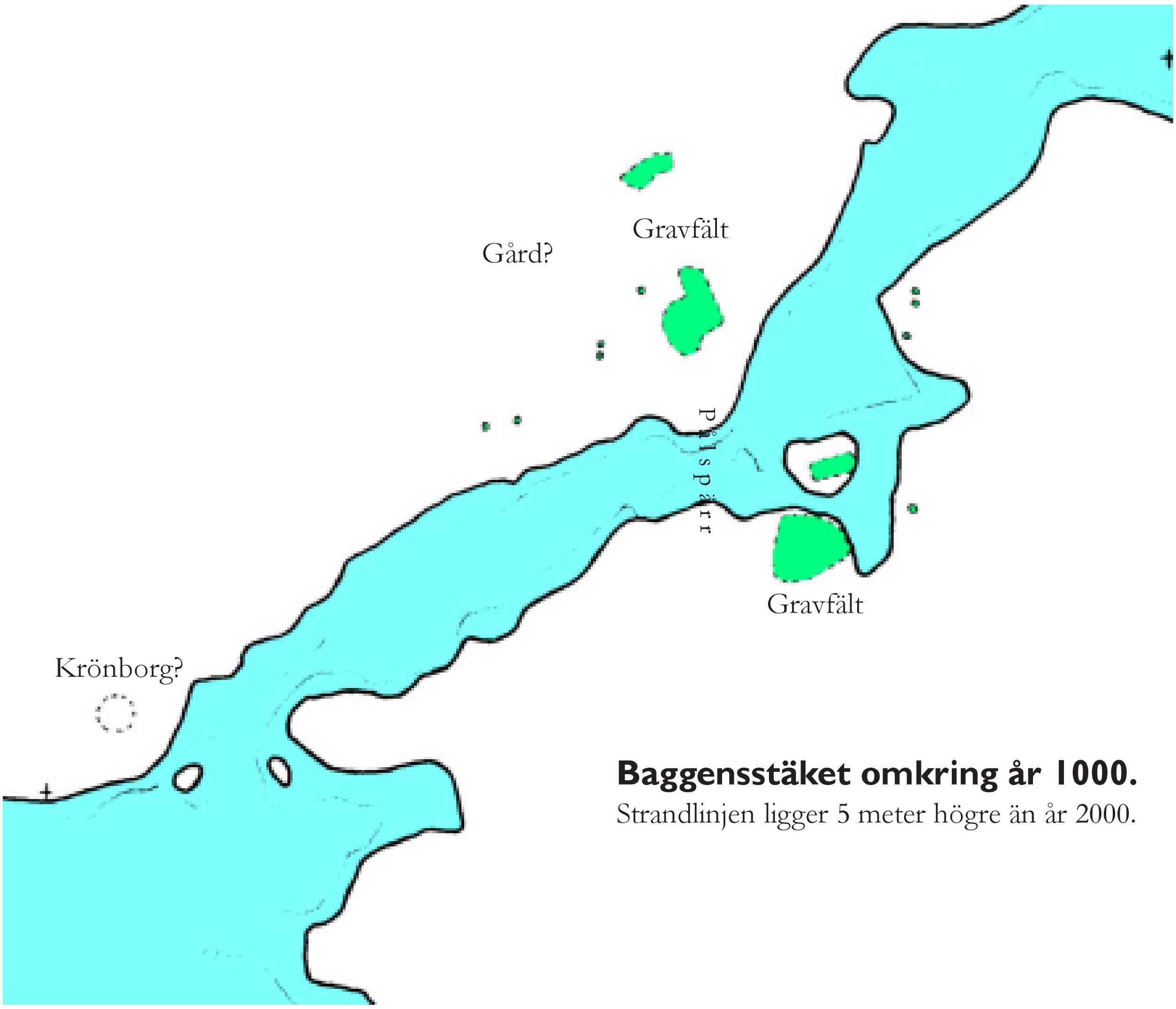
Gårdsgravfältet vid Järla gård låg i nuvarande bostadsområdet Ekudden. Arkeologer grävde ut delar av det på 1890- och 1960-talen och gjorde enklare vikingatida fynd. Sommaren 2005 undersökte Per Widerström ytterligare tre gravar med liknande resultat: han fann ett halvt kilo brända ben av människa, hund och fågel, ett par krukor, en benkam och en liten bronsring.

Ut genom Hargstäket

Låt oss säga att det är en sommardag år 906, att vi är fiskare från Värmdö som varit på Björkö och sålt fisk till stadsborna. Nu skall vi ro hem till oss igen. När vi passerat Hammarby sjö så har vi först Hammarby gård om styrbord, så Sickla och Järla om babord, Drevinge om styrbord och Lännersta om babord. Hittills är det ganska blygsamma ställen vi har passerat, fiskarbönder som vi. Men nu kommer vi in i Baggensstäket, och här möter vi något speciellt.

Under vikingatiden är Stäket en aning bredare än nu för tiden, men det är redan en flaskhals i farleden. Läget är strategiskt: ett smalt sund med branta stränder omedelbart innanför en fjärd. Och just här finns det en samling fornlämningar och ortnamn som visar att det måste ha varit ett speciellt ställe under vikingatiden. Jag menar att Adelsökungen hade en trupp krigare stationerad här för att kontrollera trafiken längs farleden.

På ömse sidor om farledens smalaste ställe, Knapens hål, finns en rad vikingatida begravningsplatser med idag över 70 synliga hednagravar i form av små gravhögar och runda stensättningar. Det är den största ansamlingen av forngravar i hela kommunen. Ingen av dem har blivit utgrävd av arkeologer. Gravarna är placerade för

Baggensstäket omkring år 1000.
Strandlinjen ligger 5 meter högre än år 2000.

att synas från sjön, både när likbålen brann och sedan man uppfört gravöverbyggnad-erna. Några ligger till och med på en kulle som på den tiden var en holme.

Ordet stäk skvallrar om att det inte var fri passage här: stäk betyder pålspärr. På berget ovanför Gammeludden ligger också en sentida skans med rester av något som kan ha varit en äldre krönbefästning. Spärren i Baggensstäket bör förstås som en del av Birkas perifera försvar. Staden på ön i Logen lockade plundrare lika mycket som den lockade handelsfartyg. För att fungera måste spärren ha varit militärt bemannad, och sannolikt är det krigsfolk ur denna garnison och deras familjer som vilar i gravarna. Att gravarna är så många fastän de tillkommit under en period av högst 200 år visar att det fanns mycket folk här.

Var garnisonen var inkvarterad skvallrar ortnamnen om. Boo gårds namn tyder på att den var förvaltningscentrum i ett jordagods ägt av kungen eller någon storman under 1100/1200-talen. Sådana bo-namn ersatte i regel äldre namn, som i detta fall kan ha varit Harg. Gården låg nämligen då för tiden på en ö som hette Hargsön. Och harg betyder hedniskt offeraltare av sten. Alltsammans tyder på att Boo gård var ett herresäte med en kultplats under vikingatiden. Vi får tänka oss en samling låga trähus med allt som behövs i jordbruket men också en stor festhall. Att det fanns en gård på platsen under 1000-talet visar en trasig runsten som hittats intill herrgården. Tyvärr är ordet ”och” allt som kan läsas på den bevarade biten.

Vad vi möter när vi kommer roende är alltså förmodligen en pålspärr i farleden, vaktad av folk med vapen. Uppe på klippan om babord har vi först en liten fästning med en vall av stenar, och längre ut på samma sida ser vi en stormansgård med en pampig gästabudshall. Här och var på ömse sidor ligger det mängder av gravhögar, vilket visar att folk har hållit till här länge. Gravfälten på ömse sidor om Knapens hål är symboliska

grindstolpar vid mynningen till den långa smala farleden in till Birka. Tillsammans med pålspärren talar de ett tydligt språk: ”Här börjar sveakungens område. Vi är många och vi har suttit här länge. Här kommer ni inte förbi annat än i fredliga syften.”

Vi känner förstås dem som vaktar spärren, vi åker här jämt med vår fisk in till stan, så de släpper igenom oss utan att bråka. Men om man kommer utifrån med större skepp och för många beväpnade män ombord så är det stopp här. Då tänder folket på Hargsö vårdkasen för att kalla på förstärkningar inifrån Mälaren.

Historisk tid

Även efter att farleden grundats upp mellan Hammarby och Duvnäs fortsatte Lännerstasundet och Skurusundet att vara viktiga sjövägar. Det finns en dansk sjövägsbeskrivning från 1200-talet som anger hur man tar sig från Blekinge upp längs svenska kusten, över Ålands hav och bort till Tallinn. Där beskrivs hur man kan göra en avstickare efter Dalarö in till Stockholm, via Hargstäket och Sveriges holme. Alla skepp som kom upp längs svenska kusten till Stockholm tog vägen genom Baggensstäket och Skurusundet.

Och på samma vis har det fortsatt intill idag. Omkring år 1700 passade tullaren Olof Knaap en tullbom på smalaste stället i Baggensstäket som nu heter Knapens hål efter honom. Bommen var nedsänkt under vattnet. Om ens båt gick djupare än bommen så fick man betala tull till Knaap för att han skulle sänka den och släppa förbi en. 1719 försökte enheter ur den ryska skärgårdsflottan ta sig in genom Baggensstäket men stötte på motstånd och fick vända. Vedskutor och ångbåtar har hållit tät trafik genom Lännerstasundet. Och idag finns det över 20 båtklubbar i Nacka kommun som håller båtlivet igång.